

33. Ukazy Kievskogo gubernskogo pravleniya perezpiska so starshim politsmeysterom i drugie materialy. — Derzharkhiv m. Kyieva, f. 17, op. 7, spr. 68, ark. 2–10.

34. Fileram Kievskogo sysknogo otdeleniya (1915–1917 gg.). — Derzharkhiv m. Kyieva, f. 237, op. 3, spr. 8, ark. 5.

35. CGIAK. Fondy organov politsii, zhandarmerii i ohranki, f. 274. Kievskoe gubernskoe zhandarmskoe upravlenie (1828–1917 gg.) : [Elektronnyj resurs]. — Rezhim dostupa : forum.vg.tru/547/28/71/

36. Tsyrykulyar Kyevskoho hubernatora nachal'nykam polytsy Kyevskoy hubernyy ot 17.12.1916 h. za # 58302. — Derzharkhiv m. Kyieva, f. 237, op. 1, spr. 47, ark. 16.

37. Cirkulyary departamenta politsii so spiskami razyskivaemyh lic za 1908 g., f. 237, op. 3, spr. 3, ark. 1–5

38. Cirkulyary departamenta politsii so spiskami razyskivaemyh lic za 1908 g. — Derzharkhiv m. Kyieva, f. 237, op. 3, spr. 4, ark. 2–9.

39. Chaykovs'kyi A. S. Za zakonom i nad zakonom. Z istoriyi administratyvnykh orhaniv i politseys'ko-zhandarms'koyi systemy Ukrainy (IX — poch. XX st.) / A. S. Chaykovskyy, M. H. Shcherbak. — K. : Ukrayina, 1996. — 245 s.

40. Yarmysh O. N. Karal'nyy aparat samodержavstva v Ukrainy v kintsi — na pochatku XX st.: monohrafiya / Yarmysh O. N. — Kharkiv : Konsum, 2001. — 288 s.

C. В. Чолій

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»*

УДК: 94(477.83/.86)«1878/1914»

ОСОБЛИВОСТІ ЕВОЛЮЦІЇ СИСТЕМИ ВІЙСЬКОВОГО ОBOB'ЯЗКУ В БОСНІЇ ТА ГЕРЦЕГОВИНІ ПІД ВЛАДОЮ ГАБСБУРГІВ (1878–1914 pp.)

S. Choliy

*National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»*

The Main Features of Draft Evolution in Bosnia and Herzegovina under the Habsburg Rule (1878–1914)

Статтю присвячено порівняльному аналізу еволюції основних технологій комплектування армії в імперії Габсбургів та на території Боснії й Герцеговини.

Ключові слова: Боснія і Герцеговина, Австро-Угорщина, рекрутчина, загальний військовий обов'язок.

Bosnia and Herzegovina were the last territorial acquisition of the Habsburg Empire before its disintegration. Caused by strategic reasons, this acquisition required effective integration of BiH to imperial military system. Such integration

was connected with local modernization and transfer from Ottoman heritage to Habsburg standards of universal conscription. Local military reforms of 1881 and 1912 effectively organized unification of local and imperial military systems during less than 40 years. Thus, BiH became the European territory, which evolved from draft board to conscription much faster, than other countries of the region. The article is devoted to the comparative analysis of troop's manning modernization processes in BiH and Habsburg Empire.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, Austria-Hungary, draft, conscription.

Автор статті изучает эволюцию основных технологий комплектования армии в империи Габсбургов и на территории Боснии и Герцеговины. Территориальные военные реформы 1881 и 1912 гг. позволили превратить Боснию и Герцеговину в страну, которая всего за 40 лет адаптировала всеобщую воинскую повинность.

Ключевые слова: Босния и Герцеговина, Австро-Венгрия, рекрутчина, всеобщая воинская повинность.

Боснія та Герцеговина потрапили під управління імперії Габсбургів через події останньої російсько-турецької війни у 1870-х рр. Внаслідок рішення Берлінського конгресу 1878 р., окупації цих територій 1881 р., а також їх анексії 1908 р., Боснія та Герцеговина перетворилася з периферії Османської імперії на так само периферійну частину імперії Габсбургів. Незважаючи на такий статус, упродовж перебування під управлінням Відня ці території зазнали впливу раніше не характерних для них тенденцій розвитку, за допомогою яких частково долучилися до європейської модернізації. Однією зі складових цих процесів стала військова.

У статті автор має на меті розглянути еволюцію підходів до комплектування збройних сил в імперії Габсбургів та показати особливості цього процесу на території Боснії та Герцеговини. Саме на основі цих локальних особливостей стає можливим зрозуміти, наскільки загальноімперський розвиток впливав на окремі частини імперії. В контексті дослідження важливу роль відіграє аналіз військового законодавства Австро-Угорщини та її територіальних одиниць, які отримали дещо інші військові закони. Якщо розглядати цю різницю в площині Австро-Угорщини та Боснії-Герцеговини, то вона полягала насамперед у підходах до комплектування армії та відбуття військового обов'язку.

Стаття продовжує дослідження процесу інтеграції Боснії та Герцеговини до імперії Габсбургів, який набув певного висвітлення в історіографії. Один із перших дослідників питання, П. Коцебу, ще на початку ХХ ст. дав досить обґрунтований аналіз політики Габсбургів щодо окупованих провінцій [4]. Працю П. Коцебу значно доповнюють новітні дослідження з історії Боснії та Гер-

цеговини, що в сумі дає змогу створити незаангажоване бачення інтеграції цих територій до імперії Габсбургів [14; 40]. Окремий пласт історіографії становлять праці з військової історії Австро-Угорщини [1; 10; 13; 20; 29; 42], а також військового законодавства Габсбургів [12; 16–18; 23; 28; 31–39; 41], які дають нам підстави проаналізувати інтеграцію саме у військовому контексті. Аналіз військового компонента інтеграції, а також його порівняння з історичним досвідом Габсбургів і становить наукову новизну розвідки.

Впродовж останніх століть у Європі використовувалось кілька основних методів поповнення збройних сил. Більшість авторів, які досліджують дане питання, виділяють насамперед три основні системи комплектування: добровільну, рекрутську й загальний військовий обов'язок [1; 27]. Упродовж XVI–XX ст. ці методи послідовно змінювали один одного, проте в сучасну епоху відбувається переважне повернення до добровільного комплектування.

Добровільна система заснована на принципі призову тих, хто сам хоче служити, без примусу. Рекрутська система комплектування полягала в поширенні обов'язку військової служби на все підвладне населення, або на його частину, проте без потреби особисто відбувати службу кожному громадянину або підданому. Загальний військовий обов'язок відрізняється від рекрутчини тим, що кожен громадянин зобов'язаний особисто відбувати службу [1, с. 1–2; 19, с. 6; 26, р. 405–419; 27, с. 9].

Імперія Габсбургів упродовж існування пережила два основних етапи модернізації збройних сил. Перший — XVIII ст. — полягав у запровадженні рекрутської системи [22, с. 327–375]. Другий — XIX ст. — в заміні рекрутської системи на загальний військовий обов'язок [9, с. 48–50].

Перший етап модернізації розпочався за правління Марії-Терезії та тривав за її сина Йозефа II. Саме за їхнього правління в 1770 та 1780–1781 рр. було запроваджено перші приписи про конскрипцію. По-перше, конскрипція стосувалася перепису всього населення імперії Габсбургів. По-друге, вона передбачала поширення військового обов'язку та інших державних повинностей на мешканців [11, с. 26–27; 22, с. 351–356]. Конскрипція, власне кажучи, стала варіантом рекрутчини у Австрії XVIII ст. Відповідно до закону від 1781 р., зобов'язаними до служби визнавалися всі чоловіки імперії від 17 до 40 або 50 років. Залежно від потреби, певну їх кількість щороку призивали до армії, але законодавчо визначалася можливість відрядження до війська заступників. Конскрипція передбачала не лише військові заходи, але й насамперед організацію обліку та контролю над населенням [12, с. 2–8, 23–29]. Ця система також отримала в різних країнах назву *конскрипції* або *кантональної* системи [10, с. 22].

Рекрутська система поповнення військ проіснувала в Австрійській імперії аж до її перетворення на дуалістичну державу 1867 р. За ці майже сто ро-

ків система кілька разів підлягала реформам, але загальні засади її функціонування залишалися сталими [19, s. 9; 30, s. 230–239]. Підсумок її розвитку можна побачити на прикладі останніх військових законів Австрійської імперії: 1856 та 1858 рр.

Військовий закон від 21 лютого 1856 р. «Про виконання обов'язків під час відбуття військового обов'язку» закріплював основну ідею рекрутчини — неособистість відбування служби. Відповідно до закону, від військової служби можна було офіційно відкупитися за допомогою військової такси — 1500 гульденів, причому навіть в умовах війни. Кандидатів на службу замість осіб, які хотіли відкупитися, підшукували в середовищі солдат, які вже відслужили 6 або 8 років дійсної служби. Також дозволялося виконувати службу замість рідного брата. Утримання замісників було таким: 30 гульденів у день вступу на понадстрокову службу, а також виплата всього капіталу після закінчення визначеного терміну служби. Особа, яка відслужила понаднормовий час, але служила пожиттєво, отримувала як ренту 5% відкупного капіталу [31].

Таким чином, система заступництва під час військової служби закріплювала основний принцип функціонування рекрутського комплектування — неособистість, і визначала значний рівень професіоналізації армії, коли солдати були заінтересовані в подальшій службі як замісники.

Військовий закон 1858 р. регулював загальні правила служби в збройних силах і загалом може бути схарактеризованим як логічна еволюція положень щодо конскрипції 1770–1780 рр. Служити у війську були зобов'язані всі громадяни імперії, проте вони не мусили проходити службу особисто. Також у законі, наприклад, віддзеркалилась концепція вікових класів. До першого вікового класу належали люди, яким цього року виповнювався призовний вік, до другого — на рік старші тощо. За законом 1858 р., на службу призывали з 19–20 р. На дійсну службу, відповідно, призывали військовозобов'язаних перших семи класів. Дійсна служба тривала 8 років, і водночас значна частина солдатів проходила також службу в резерві [28, s. 3–6].

Засновуючись на аналізі військового закону 1858 р., можна зрозуміти, до якого рівня розвивалася рекрутська система комплектування. Фактично, на 50-ті рр. XIX ст. вона досягла максимуму, і необхідно було шукати нових стратегій для подальшого вдосконалення збройних сил. Сигналами цього становища стали поразки імперії Габсбургів у війнах 1860-х рр. В цей же час перевагу на полі бою показала пруська армія, яка використовувала систему загального військового обов'язку ще з 1818 р. Окрім військових поразок, на вдосконалення армії впливали й інші внутрішньополітичні чинники в імперії Габсбургів, насамперед фінансова ситуація та боротьба між різними політичними групам, які, по суті, гальмували розвиток військової сфери. Тому кардинальні військові реформи почалися тільки 1866 р. [5, s. 38; 29, s. 2–3; 42, s. 140].

Цісарське розпорядження 1866 р. анонсувало поширення військового обов'язку на кожного громадянина імперії, до суттєвих новацій положення входило також поширення призовного віку лише на перші три вікові класи. Відповідно до норм, передбачених у розпорядженні, було також скорочено до 6 років тривалість військової служби. Після дійсної служби було запроваджено часові обмеження служби в резерві. Резервна служба тривала 6 років і поділялася на два резерви: перші три роки перший резерв та наступні три роки резервної служби — другий. Перший резерв належав до діючої армії, а другий призивався насамперед під час війни для використання на території королівства. Закон також передбачав можливість однорічної служби для осіб, які займали важливі цивільні посади або навчалися [23, s. 4–5].

Таким чином, 1866 р. розпочалася трансформація системи комплектування війська імперії Габсбургів. Ця трансформація включала значні зміни як у структурі армії, так і в особливостях проходження служби. Зміни 1866 р. не дали якихось конкретних результатів, адже вже 1868 р., після перетворення імперії Габсбургів на дуалістичне державне утворення, відбулася вже інша, повномасштабна, військова реформа. Незважаючи на це, кайзерське розпорядження 1866 р. дає змогу побачити загальний напрямок трансформації збройних сил, багато в чому продовжений у військовому законі 1868 р.

Військовий закон 1868 р. став віхою в реформуванні збройних сил Австро-Угорщини, адже він не лише проголошував перехід від рекрутської системи поповнення до загального військового обов'язку, але й закладав підвалини існування збройних сил, на основі яких вони існували аж до Першої світової війни.

Насамперед ним затверджувалася складна структура збройних сил імперії. Найбільшою їх частиною була загальна армія — повноцінні збройні сили першої лінії, де службу проходили солдати з усієї імперії. Кожна з частин імперії мала також власну армію — ландвер (або також гонвед у Угорщині, який перебирав функції 1 резерву). Особи, призовані до загальної армії, проходили трирічну дійсну службу, після якої — семирічну резервну, а потім зараховувались на два роки до резерву ландверу. Особи, призовані до ландверу, проходили дворічну дійсну службу, після якої десять років перебували в резерві ландверу. Окрема частина щорічного призову зараховувалась одразу до резерву, де проходила дванадцятирічну службу. Окрім того, певні категорії військовозобов'язаних, наприклад, сільські вчителі, священики, спадкоємці земельних володінь тощо, одразу зараховувались до ерзац-резерву, де вони також не відбували дійсної служби. За допомогою цих категорій, всі чоловіки від 20 до 36 років проходили військову службу в тій чи іншій формі. Всі інші вікові категорії проходили службу в ополченні (ландштурмі) окремо в австрійській та угорській частинах монархії, яке використовувалося для поповнення інших частин війська під час війни [20; 32].

Кількість рекрутів, яких було необхідно призвати щороку, визначав парламент і розподіляв між провінціями монархії відповідно до частки в населенні імперії. Відбір із загальної кількості військовозобов'язаних проводився насамперед за віковими класами, а в складі вікових класів — за жеребом. За наявності недостачі, могли частково призивати й представників 4-го вікового класу. В контексті військової модернізації державний апарат запровадив значну кількість нових законодавчих актів, які не лише регулювали військову сферу, але й обмежували окремі права громадян. Наприклад, було запроваджено обов'язкову реєстрацію 18–19-річних, розпочато контроль за рухом населення, обмежено шлюб військовозобов'язаних тощо [8; 24].

Запровадження військового закону 1868 р. розтягувалося на два роки. Військові закони 1858 та 1866 рр. діяли й надалі, особливо стосовно призваних у 1865–1868 рр. Створення нових органів управління частинами війська було тривалим, і вони лише поступово перебирали повноваження. Таким чином, трансформація розпочалася ще 1866 р., і тривала принаймні до 1870 р., коли система загального військового обов'язку запрацювала повноцінно.

Військовий закон 1868 р. функціонував, якщо не брати до уваги деяких доповнень, прийнятих 1882, 1889, 1912 рр., аж до кінця Першої світової війни. Доповнення стосувались лише окремих особливостей, зокрема збільшували щорічну чисельність рекрутських контингентів [31–39]. Закон 1912 р., наприклад, передбачав скорочення термінів служби в збройних силах з трьох до двох років для 70% солдатів, проте після його запровадження було передбачено семирічний перехідний період. У зв'язку з початком війни 1914 р. цей військовий закон так повноцінно й не набув чинності [15; 25].

Якщо проаналізувати весь період існування загального військового обов'язку в імперії Габсбургів, то стає зрозумілим, що відразу після запровадження цієї системи було застосовано основні особливості, які практично не змінювались аж до початку Першої світової війни. Вони були характерні, зокрема, для системи комплектування, структури збройних сил, проходження служби. Водночас ці характеристики значно відрізнялися від притаманних додуалістичній епосі.

Територія імперії впродовж дуалізму у військовому плані була значно централізованою. Військовий закон 1868 р. скасовував територіальні військові привілеї, наприклад до середини 1870-х рр. тривало скасування Військового кордону — найбільшої військово-територіальної автономії в складі монархії [10, s. 17]. Впродовж епохи дуалізму військово-територіальні привілеї у формі локального законодавства або локальних постанов отримали тільки Королівство Угорщина, Королівство Хорватії та Славонії, а також території земель Тиролю й Форарльбергу.

Привілеї Угорщини та Хорватії-Славонії щодо військового обов'язку стосувалися насамперед ландверу й ландштурму [13, р. 57; 29, s. 87; 32]. Їх можна вважати поступкою національним вимогам угорців, прийнятою під їхнім тиском у 1867–1868 рр. Такі поступки багато в чому були номінальними, вони стосувалися певної автономії в управлінні (ландвером на території Угорщини керувало окреме угорське міністерство територіальної оборони), особливостей у формі солдатів та командній мові (угорська й сербохорватська у відповідних адміністративних частинах імперії). Водночас, гонвед так і не став національною угорською армією, так само як не отримав важкого озброєння аж до початку ХХ ст. [13, р. 57].

Землі Тиролю та Форарльбергу вперше отримали привілеї щодо військової служби ще в XVI ст. [11, s. 18]. Після запровадження дуалізму ці привілеї були поновленими впродовж 1870–1874 рр. Їхня суть полягала у створенні локального органу, підзвітного міністерству територіальної оборони, який організував ландвер цих двох земель. Ці території отримували також деякі особливості щодо загального військового обов'язку — поставляли призовників до фельд'єгерських і стрілецьких, а не до піхотних та ландверних полків, мали особливості форми тощо. Солдати мали право обирати начальників, а в общинах дозволялися вправи зі стрільби [17; 18].

При аналізі локального військового законодавства територія Боснії та Герцеговини заслуговує на окрему увагу. Після анексії її рішень Берлінського конгресу стосовно неї 1878 р., її внутрішньо імперський статус довго залишався невизначеним, хоча інтереси Габсбургів у цій частині Балкан були більш ніж очевидні. Після анексії 1908 р. територію Боснії та Герцеговини не було приєднано до жодної частини монархії, вона залишалася де-факто її третьою складовою. Саме тому Боснії й Герцеговині були притаманні окремі привілеї та особливості відбуття військової служби. Неможливість приєднати ці території як адміністративно, так і у військовому відношенні, зумовила їх особливий статус.

Незважаючи на те, що Австро-Угорщина отримала міжнародне визнання лише окупації, але не анексії Боснії та Герцеговини 1878 р., вона запровадила тут свою цивільну адміністрацію практично відразу. Одним із компонентів процесу було поширення на цю територію загальноімперського військового обов'язку 1881 р. у формі тимчасового закону про військовий обов'язок для Боснії та Герцеговини. На думку автора, закон дає можливість простежити, як Відень вийшов із ситуації, коли до імперії було додано територію, яка за рівнем розвитку значно поступалася іншим у монархії. Очевидно, що Боснія та Герцеговина були приречені на статус периферії, особливо в економічному плані, але в окремих явищах, як наприклад освіти, управлінні, військовій справі, тощо загальноімперське керівництво мало інтегрувати

їх до імперської структури. Результати досліджень автора дають підстави висунути гіпотезу про те, що інтегрування Боснії та Герцеговини до цієї структури, було проведено в два етапи, що можна простежити на прикладі системи комплектування та структури збройних сил. Причиною було саме відставання в розвитку, котре не могло одночасно бути подоланим. Саме тому спочатку було визначено рівень інтеграції, менший за наявний в імперії, який відповідав стандартам приблизно 20-річної давнини. Після того як ці, вже застарілі для умов імперії, стандарти набували на інтегрованих територіях сталого використання, вони замінялися на сучасні. Таким чином і відбувалась двоетапна інтеграція, спричинена неготовністю територій до нових умов. Якщо простежувати ці процеси у військовій сфері, можна знайти численні підтвердження гіпотези автора [4, с. 269–398; 14, р. 1–3; 21, р. 430–432, 522; 40, р. 2–3].

До окупації в Боснії та Герцеговині діяла рекрутська система комплектування збройних сил Османської імперії. Відповідно до останнього військового закону Туреччини, який діяв на момент окупації, — закону від 22 червня 1869 р., існувало одразу кілька категорій дійсної та резервної служби, які поповнювалися добровольцями та рекрутами за жеребом із загальної кількості мешканців. Загалом Боснія й Герцеговина входили до складу османського Румелійського військового корпусу № 3 (центр — м. Монастир). Водночас Боснія мала певну автономію у військових справах, її населення проходило службу лише на її території в складі двох окремих піхотних полків, в кожному з яких 2400 чол. відбували активну службу, і стільки ж — резервну. Таким чином, на даних територіях до 1878 р. діяла рекрутська система комплектування, де герцеговинці відбували службу на загальних засадах, а боснійці — лише на території свого краю [6, с. 155–160]. Християн було звільнено від військової служби [2, с. 198; 3, с. 516]. Іншим важливим фактором військового життя в Боснії та Герцеговині були нерегулярні територіальні військові формування (мустахфиз, аги, беги, гайдуки та ін.), котрі використовувались і як армія, і як сили окремих феодалів-землевласників для збереження порядку, каральних акцій або розбійницьких походів [7, с. 6]. Тому, а також зважаючи на територіальні привілеї Боснії впродовж останніх десятиліть турецького правління, тут співіснували державна система комплектування й феодальні традиції військово-грабіжницьких загонів, підпорядкованих феодалові або отаману розбійників.

Інтеграцію Боснії й Герцеговини до загальноімперської військової структури Австро-Угорщини було визначено тимчасовим законом про військовий обов'язок 1881 р. [41]. При його аналізі перше, що привертає увагу, — його схожість на закони про військовий обов'язок, які діяли в імперії Габсбургів до 1867 р., а також наявність багатьох моментів, аналогічних закону 1868 р.

Все населення окупованих провінцій було зобов'язане відбувати військовий обов'язок та захищати імперію, яка керувала цими територіями. Тут також запроваджувалась значна частина новацій, характерних для інших територій Австро-Угорщини: відбуття військової служби розпочиналося з 20 років, призивалися лише представники перших чотирьох вікових класів, дійсна служба тривала три роки, дозволялося використовувати непридатних до військової служби зі зброєю в інших видах служби, дозволялося добровільно відбувати службу, встановлювалися покарання за ухиляння від служби, так само, як і право відтермінувати службу та на однорічну службу.

Водночас локальне законодавство передбачало окремі особливості, не характерні для імперії, окремі для Боснії та Герцеговини. Наприклад, після активної служби військовослужбовці зараховувалися одразу на резервну службу тривалістю 9 років, що можна пояснити браком установ армії, таких як ландвер чи ландштурм. Військова служба загалом тривала лише до 36 років, тобто до закінчення перебування в резерві. Від служби автоматично звільнялися чоловіки 1858-го та попередніх років народження, а також ті, хто проходив службу раніше. Цим заходом від служби звільнялись усі, хто на 1881 р. належав до вікових класів, старших за 4 [41].

Іншою важливою особливістю військового обов'язку в Боснії та Герцеговині була можливість заміщення військовослужбовців іншими особами. Відповідно до закону 1881 р., всі зараховані на службу могли впродовж 3 місяців подати замість себе заступника. Умови заступництва укладались окремим договором між двома особами, а винагорода передавалася скарбниці, звідки виплачувалась заступнику вже після відбуття служби. Заміщати можна було й резервну службу в армії, яка передбачала участь у періодичних вправах і маневрах. На відміну від австрійського варіанту рекрутчини 1856 р., договір про службу укладався особисто, але держава тут виконувала посередницьку функцію як гарант грошових вкладень. Таким чином, поступово старі, традиційні механізми регулювання військового обов'язку в Боснії й Герцеговині не могли діяти без допомоги держави, яка відігравала в них усе більшу роль, у даному разі — гаранта грошової винагороди за військову службу.

Внаслідок запровадження закону 1881 р., в армії Австро-Угорщини з'явився ще один тип військ — боснійсько-герцеговинські піхотні полки. На 1904 р. їх було 4 та один окремий фельд'єгерський батальйон [43, s. 81–82]. Їх виділяли окремі особливості в уніформі, а також те, що вони поповнювались лише мешканцями Боснії та Герцеговини. Якщо розглядати результати запровадження військового закону 1881 р., то на основі статистичних даних стає зрозумілим, що розміри військ, які поповнювались з цих територій, було збільшено приблизно на 50%, але обов'язок військової служби відтепер поширювався не лише на мусульман, які становили близько 50% населення,

а й на всі релігійні групи, тобто загалом суспільство не відчувало значної зміни та тиску з боку військової служби. З цих територій призивалося 7,2% усіх рекрутів імперії, хоча вона становила лише 4% у частці мешканців. Це необхідно назвати даниною інтеграції, коли за короткий час імперія хотіла поширити військову службу на максимальну кількість нового населення, наскільки це дозволяв наявний військовий закон [4, с. 399].

Таким чином, при аналізі тимчасового закону для Боснії та Герцеговини 1881 р. стає зрозумілим, що тут, зважаючи на локальну специфіку, було спочатку запроваджено рекрутську систему комплектування, так само як і локальні особливості служби. Таке становище буде найбільш доцільно пояснити місцевими традиціями, різницею в рівнях розвитку, а також тим, що адміністрація Габсбургів прийшла до цих територій із зовсім іншою культурою вперше. Рекрутська система комплектування, яка засновувалась на досвіді XVIII — першої половини XIX ст., стала першим етапом інтеграції Боснії й Герцеговини до військової системи імперії, адже було неможливим одразу запровадити тут загальний військовий обов'язок.

Другий етап інтеграції Боснії та Герцеговини до загальноімперського військового механізму розпочався 1912 р. В контексті реформування збройних сил імперії, новий військовий закон отримали й ці території. Більш детально розглядаючи положення локального закону про військовий обов'язок, можна зрозуміти його значну уніфікованість із загальнодержавним військовим законом 1912 р. Нарешті й на цих територіях було запроваджено деякі значні новації, які вже багато років використовувалися по всій імперії, найважливіша з них — особисте відбуття військового обов'язку. Він поширювався відтепер не лише на окрему групу призваних і резервістів, але й на всіх чоловіків від 19 до 42 років. Також, аналогічно загальноімперському закону, тривалість служби для більшості солдатів було зменшено до 2 років [16; 29].

Водночас, на 1912 р. фактично запроваджувалась уніфікація військової системи, яка діяла в Боснії та Герцеговині, з рештою імперії. Серед локальних особливостей, які все зберігалися в Боснії та Герцеговині, — дещо змінена структура збройних сил. З 1912 р. резерв місцевих збройних сил було поділено на три частини: 1-й резерв, 2-й резерв та 3-й резерв. Служба в 1-му резерві наставала лише для тих, хто відбув активну службу, й тривала 10 років. Військовослужбовці 1-го резерву могли використовуватися для військових вправ і маневрів. До 2-го резерву зараховували всіх чоловіків 19–37 років, які не проходили служби в інших установах армії, до 3-го резерву — віком 37–42 роки. Таким чином, з 1912 р. чоловіки Боснії й Герцеговини відбували службу за схемою, аналогічною решті імперії: дійсна та резервна служба тривала 12 років, після чого розпочиналася служба в установах ландштурму, який лише носив іншу назву в Боснії та Герцеговині (2-й та 3-й резерви). Анало-

гічно ландштурмам Цислейтанії та Транслейтанії, існував поділ на дві великі вікові групи: 19–37 (2-й резерв у Боснії та Герцеговині) та 37–42 роки (3-й резерв, відповідно) [16; 35]. Єдиною суттєвою особливістю стала відсутність у Боснії й Герцеговині установ територіальної оборони (ландверу чи гонведду). Таким чином, окрім запровадження в Боснії та Герцеговині нової системи комплектування, відбулася уніфікація з рештою імперії. Передбачався досить тривалий період запровадження закону, коли паралельно з ним діяли положення 1881 р. Призначення 2-го та 3-го резервів передбачалося лише після відбуття повного циклу служби, тобто через 10–12 років. Впродовж року також зберігалось право на призначення заступників [16]. Цілком імовірно, що імперське керівництво після другого етапу уніфікації, з відтермінуванням іще на 20–30 років, планувало провести третій, основною суттю якого стала б повна уніфікація Боснії й Герцеговини та відмова вже від усіх локальних особливостей. На жаль, історія не дала Австро-Угорщині такої змоги.

Проводячи аналіз усього періоду другої половини ХІХ — поч. ХХ ст. стосовно комплектування збройних сил в Австро-Угорщині та Боснії-Герцеговині, можна прийти до висновку про те, що нові системи комплектування в Боснії-Герцеговині запроваджувались аналогічно решті імперії, проте з часовим відтермінуванням. На території імперії впродовж 1866–1870 рр. тривав перехід від рекрутчини до загального військового обов'язку. А в Боснії та Герцеговині такий перехід відбувався набагато пізніше через те, що універсальний військовий обов'язок було неможливо запровадити тут одразу. Тому спочатку 1881 р. тут запроваджено рекрутську систему комплектування за європейським зразком. Паралельно розпочалася поступова уніфікація військових систем імперії та окупованих провінцій з використанням досвіду імперського законодавства 1856, 1858, 1866 та 1868 рр. Лише після того, як рекрутську систему комплектування під керівництвом Габсбургів адекватно сприйняло місцеве суспільство (через 30 років її функціонування), 1912 р. в Боснії та Герцеговині розпочався перехід до універсальної військової повинності, який передбачав набагато більший рівень уніфікації з імперією Габсбургів. Фактично, цей транзитний період тривав лише до 1914 р. і не досягнув своєї мети у зв'язку з початком Першої світової війни.

Таким чином, на прикладі еволюції комплектування війська в Боснії та Герцеговині стає можливим створити бачення інтеграції та модернізації новонабутих територій у Австро-Угорській імперії. Практично відразу після окупації цих територій було проведено перший етап інтеграції, який полягав у обмеженому втручанні в життя суспільства (подальше існування рекрутської системи комплектування). Лише після того, як цей процес дав плоди та був нормально сприйнятий у суспільстві, було розпочато другий етап інтеграції та модернізації, який полягав в уніфікації військового обов'язку в Бос-

нії і Герцеговині з рештою імперії. На жаль, у комплектуванні він не був завершений у зв'язку з початком Першої світової війни. На прикладі політики Габсбургів щодо запровадження в Боснії й Герцеговині військового обов'язку стає можливим простежити шлях інтеграції територій до імперського державного механізму та їх модернізації від османської спадщини до новітніх європейських технологій, який мав два основні етапи. Дана модель аналізу може бути використаною для подальшого дослідження інтеграційних практик як у конкретному випадку Боснії і Герцеговини, так і в ширшому європейському контексті.

1. Глюкман К. Австро-Венгерская армия / Глюкман К. — К. : Б/и, 1910. — 344 с.
2. Голечек И. Босния и Герцеговина за время оккупации / Голечек И. — М. : Типо-литография В. Рихтер, 1902. — 265 с.
3. Кинросс Л. Расцвет и упадок Османской империи / Кинросс Л. — М. : Крон-Пресс, 1999. — 696 с.
4. Коцебу П. А. Политическое, экономическое и военное значение присоединения Боснии и Герцеговины к Австро-Венгрии / Коцебу П. А. — Екатеринбург : Б/и, 1911. — 521 с.
5. Сеньобо Ш. Австрия в XIX столітті / Сеньобо Ш. — Львів : Б/в, 1901. — 106 с.
6. Современное состояние Оттоманской империи: статистика, правление, администрация, общины не-мусульманские и пр. / А. Убичини, П. де Куртейль. — СПб. : Б/и, 1877. — 240 с.
7. Факты и воспоминания из школьной жизни герцеговинца. — Харьков : Мирный труд, 1911. — 79 с.
8. Чолій С. Комплектування збройних сил та шлюбне життя в Австро-Угорщині, 1868–1914 рр. / С. Чолій // Дні науки історичного факультету — 2012: Матеріали V Міжнародної наукової конференції молодих учених. — К., 2012. — Вип. V. — Ч. 3. — С. 50–51.
9. Чолій С. Реформування мобілізаційної системи в Австро-Угорщині наприкінці XIX — на початку XX століття / С. Чолій // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. — 2009. — № 98. — С. 48–50.
10. Allmayer-Beck. Wandlungen im Heereswesen zur Zeit Maria-Theresias / Allmayer-Beck // Schriften des Heeresgeschichtlichen Museums in Wien. — № 3. — 1967. — S. 7–24.
11. Amon M. Zivildienst und «Allgemeine Wehrpflicht» in Österreich unter Einschluss historischer und politischer Gesichtspunkte / Amon M. — Dissertationsarbeit, Johannes Kepler Universität Linz, Institut für Verwaltungsrecht und Verwaltungslehre, 1991. — 224 s.
12. Conscriptions und Werbbezirkssysteme für die kaiserliche koenigliche deutsche Erb- und Kriegerzeiten / Josephus II, Imperator Romanorum. — Klagenfurt : Kleinmayer, 1781.
13. Deák I. Beyond Nationalism. A Social and Political History of the Habsburg Officer Corps: 1848–1918 / Deák I. — New York — Oxford : Oxford University Press, 1990. — 273 p.
14. Donia R. J. The Proximate Colony. Bosnia-Herzegovina under Austro-Hungarian Rule / R. J. Donia // Kakanien revisited. — 11.09.2007. — P. 1–3.
15. Geller L. Das neue Wehrgesetz und Landwehrgesetz nebst Durchführungsvorschriften / L. Geller, H. Jolles. — Wien : Moritz Perles, 1913. — 556 s.
16. Gesetz- und Verordnungsblatt für Bosnien und die Hercegovina. — Jahrgang 1912. — 14 Stück. — S. 243–280.

17. Gesetz- und Verordnungsblatt für die gefürstete Graffschaft Tirol und das Land Vorarlberg (GVBTv) — Jahrgang 1871. — Stück 1. — S. 1–22.
18. GVBTv. — Jahrgang 1874. — 7 Stück. — S. 154–164.
19. Grill M. M. Staatliche und gesellschaftliche Aspekte der Allgemeinen Wehrpflicht und ihrer Alternativen / Grill M. M. — Diplomarbeit zur Erlangung des Grades eines Magisters der Rechtswissenschaften an der Rechtswissenschaftlichen Fakultät der Karl-Franzens-Universität Graz. — 2004. — 87 s.
20. Die Habsburgermonarchie 1848–1918. — Band 5: Die Bewaffnete Macht / Hrsg. Adam Wandruschka, Peter Urbanitsch. — Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1987. — 876 s.
21. Hantsch H. Die Geschichte Österreichs. 1648–1918 / Hantsch H. Graz-Wien-Köln : Verlag Styria, 1953. — 641 s.
22. Hochedlinger M. Rekrutierung-Militarisierung-Mobilisierung. Militär und ländliche Gesellschaft in der Habsburgermonarchie im Zeitalter des Aufgeklärten Absolutismus / M. Hochedlinger // Militär und ländliche Gesellschaft in der frühen Neuzeit / S. Kroll, K. Krueger. — Hamburg, 2006. — S. 327–375.
23. Kaiserliche Verordnung vom 28. Dezember 1866 über die allgemeine Wehrpflicht. — Prag, 1867. — 42 s.
24. Kowalski G. M. Przystępstwa emigracyjne w Galicji 1897–1918. Z badan nad dziejami polskiego wychodzstwa / Kowalski G. M. — Krakow : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellonskiego, 2003. — 260 s.
25. Leuthner K. Das Wehrgesetz des Unrechts und des Privileges / K. Leuthner // Sozialdemokratische Werbeschriften. — № 1. — Wien, 1912. — 23 s.
26. Lucassen J. Conscription as Military Labour. The Historical Context / J. Lucassen, E. J. Zürcher // International Review of Social History. — 43 (1998). — P. 405–419.
27. Magenheimer H. Zur Frage der Allgemeinen Wehrpflicht: Standortbestimmung-Alternativen-Konsequenzen / H. Magenheimer // Nationale Sicherheit: Schriftenreihe der Landesverteidigungsakademie. — № 3. — Wien, 1999.
28. Nachträgliche Verordnungen zu dem Gesetze über die Ergänzung des Heeres und zu dem provisorischen Amtsunterricht über die Ausführung dieses Gesetzes. Jahre 1858, 1859, 1860, 1861, 1862, 1863 (bis Ende Juni). — Wien. — 138 s.
29. Pitreich von H. Meine Beziehungen zu den Armeeforderungen Ungarns verbunden mit der Betrachtung damaliger internationaler Situation / Pitreich von H. — Wien, 1911. — 101 s.
30. Purschka F. R. Rückblicke auf die Entwicklung des k. und k. Österreichische Heeres / Purschka F. R. — Lemberg : Karl Budweiser, 1892. — 302 s.
31. Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaisertum Österreich (далі — RGBKO, з 1869 р. носить назву Reichsgesetzblatt für die im Reichsrath vertretenen Königreiche und Länder, далі — RGB). — Jahrgang 1856, 7 Stück. — S. 118–123.
32. RGBKO. — Jahrgang 1868. — 61 Stück. — S. 437–448.
33. RGB. — Jahrgang 1882. — 57 Stück. — S. 565–567.
34. RGB. — Jahrgang 1883. — 29 Stück. — S. 273–276.
35. RGB. — Jahrgang 1886. — 31 Stück. — S. 297–299.
36. RGB. — Jahrgang 1887. — 2 Stück. — S. 5–106.
37. RGB. — Jahrgang 1889. — 15 Stück. — S. 93–108.
38. RGB. — Jahrgang 1893. — 64 Stück. — s. 93–108.
39. RGB. — Jahrgang 1912. — 54 Stück. — S. 411–438.
40. Ruthner C. Habsburg's Little Orient. A Post/Colonial Reading of Austrian and German Cultural Narratives on Bosnia-Herzegovina. 1878–1918 / C. Ruthner // Kakanien revisited. — 22.05.2008. — P. 2–3.

41. Sammlung der Gesetze und Verordnungen für Bosnien und die Herzegovina. — Jahrgang 1881. — S. 697–714.
42. Sechzig Jahre Wehrmacht: 1848–1908. — Wien : Kriegsarchiv, 1908. — 299 s.
43. Seidels kleines Armeeschema. Dislokation und Einteilung des k. u. k. Heeres, k. u. k. Kriegsmarine, der k. k. Landwehr und der königlich ungarischen Landwehr. — № 55. — Wien, 1904. — 179 s.

1. Glyukman K. Avstro-Vengerskaya armiya / Glyukman K. — K. : B/i, 1910. — 344 s.
2. Golechek I. Bosniya i Gercegovina za vremya okkupacii / Golechek I. — M. : Tipolitografiya V. Rihter, 1902. — 265 s.
3. Kinross L. Rascvet i upadok Osmanskoj imperii / Kinross L. — M. : Kron-Press, 1999. — 696 s.
4. Kocebu P. A. Politicheskoe, ehkonomicheskoe i voennoe znachenie prisoedineniya Bosnii i Gercegoviny k Avstro-Vengrii / Kocebu P. A. — Ekaterinburg : B/i, 1911. — 521 s.
5. Sen'obo Sh. Avstryya v XIX stolitti / Sen'obo Sh. — L'viv : B/v, 1901. — 106 s.
6. Sovremennoe sostoyanie Ottomanskoj imperii: statistika, pravlenie, administraciya, obshchiny ne-musul'manskije i pr. / A. Ubichini, P. de Kurtejl'. — SPb. : B/i, 1877. — 240 s.
7. Fakty i vospominaniya iz shkol'noj zhizni gercegovinca. — Har'kov : Mirnyj trud, 1911. — 79 s.
8. Choliy S. Komplektuvannya zbrojnykh syl ta shlyubne zhyttja v Avstro-Uhorshchyni, 1868–1914 rr. / S. Choliy // Dni nauky istorichnoho fakul'tetu — 2012: Materialy V Mizhnarodnoji naukovoji konferentsiji molodykh uchenykh. — K., 2012. — Vyp. V. — Ch. 3. — S. 50–51.
9. Choliy S. Reformuvannya mobilizatsiynoi systemy v Avstro-Uhorshchyni naprykintsi XIX — na pochatku XX stolittja / S. Choliy // Visnyk Kyjiv's'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoriya. — 2009. — # 98. — S. 48–50.
10. Allmayer-Beck. Wandlungen im Heerwesen zur Zeit Maria-Theressias / Allmayer-Beck // Schriften des Heeresgeschichtlichen Museums in Wien. — № 3. — 1967. — S. 7–24.
11. Amon M. Zivildienst und «Allgemeine Wehrpflicht» in Österreich unter Einschluss historischer und politischer Gesichtspunkte / Amon M. — Dissertationsarbeit, Johannes Kepler Universität Linz, Institut für Verwaltungsrecht und Verwaltungslehre, 1991. — 224 s.
12. Conscriptio und Werbbezirkssysteme für die kaiserliche koenigliche deutsche Erblander und Kriegszeiten / Josephus II, Imperator Romanorum. — Klagenfurt : Kleinmayer, 1781.
13. Deák I. Beyond Nationalism. A Social and Political History of the Habsburg Officer Corps: 1848–1918 / Deák I. — New York — Oxford : Oxford University Press, 1990. — 273 p.
14. Donia R. J. The Proximate Colony. Bosnia-Herzegovina under Austro-Hungarian Rule / R. J. Donia // Kakanien revisited. — 11.09.2007. — P. 1–3.
15. Geller L. Das neue Wehrgesetz und Landwehrgesetz nebst Durchführungsvorschriften / L. Geller, H. Jolles. — Wien : Moritz Perles, 1913. — 556 s.
16. Gesetz- und Verordnungsblatt für Bosnien und die Hercegovina. — Jahrgang 1912. — 14 Stück. — S. 243–280.
17. Gesetz- und Verordnungsblatt für die gefürstete Graffschaft Tirol und das Land Vorarlberg (GVBTv) — Jahrgang 1871. — Stück 1. — S. 1–22.
18. GVBTv. — Jahrgang 1874. — 7 Stück. — S. 154–164.
19. Grill M. M. Staatliche und gesellschaftliche Aspekte der Allgemeinen Wehrpflicht und ihrer Alternativen / Grill M. M. — Diplomarbeit zur Erlangung des Grades eines Magisters der Rechtswissenschaften an der Rechtswissenschaftlichen Fakultät der Karl-Franzens-Universität Graz. — 2004. — 87 s.

20. Die Habsburgermonarchie 1848–1918. — Band 5: Die Bewaffnete Macht / Hrsg. Adam Wandruschka, Peter Urbanitsch. — Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1987. — 876 s.
21. Hantsch H. Die Geschichte Österreichs. 1648–1918 / Hantsch H. Graz-Wien-Köln : Verlag Styria, 1953. — 641 s.
22. Hochedlinger M. Rekruitierung-Militarisierung-Mobilisierung. Militär und ländliche Gesellschaft in der Habsburgermonarchie im Zeitalter des Aufgeklärten Absolutismus / M. Hochedlinger // Militär und ländliche Gesellschaft in der frühen Neuzeit / S. Kroll, K. Krueger. — Hamburg, 2006. — S. 327–375.
23. Kaiserliche Verordnung vom 28. Dezember 1866 über die allgemeine Wehrpflicht. — Prag, 1867. — 42 s.
24. Kowalski G. M. Przystępstwa emigracyjne w Galicji 1897–1918. Z badan nad dziejami polskiego wychodzstwa / Kowalski G. M. — Krakow : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellonskiego, 2003. — 260 s.
25. Leuthner K. Das Wehrgesetz des Unrechts und des Privileges / K. Leuthner // Sozialdemokratische Werbeschriften. — № 1. — Wien, 1912. — 23 s.
26. Lucassen J. Conscription as Military Labour. The Historical Context / J. Lucassen, E. J. Zürcher // International Review of Social History. — 43 (1998). — P. 405–419.
27. Magenheimer H. Zur Frage der Allgemeinen Wehrpflicht: Standortbestimmung-Alternativen-Konsequenzen / H. Magenheimer // Nationale Sicherheit: Schriftenreihe der Landesverteidigungsakademie. — № 3. — Wien, 1999.
28. Nachträgliche Verordnungen zu dem Gesetze über die Ergänzung des Heeres und zu dem provisorischen Amtsunterricht über die Ausführung dieses Gesetzes. Jahre 1858, 1859, 1860, 1861, 1862, 1863 (bis Ende Juni). — Wien. — 138 s.
29. Pitreich von H. Meine Beziehungen zu den Armeeforderungen Ungarns verbunden mit der Betrachtung damaliger internationaler Situation / Pitreich von H. — Wien, 1911. — 101 s.
30. Purschka F. R. Rückblicke auf die Entwicklung des k. und k. Österreichische Heeres / Purschka F. R. — Lemberg : Karl Budweiser, 1892. — 302 s.
31. Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaisertum Österreich (далі — RGBKO, з 1869 р. носить назву Reichsgesetzblatt für die im Reichsrate vertretenen Königreiche und Länder, далі — RGB). — Jahrgang 1856, 7 Stück. — S. 118–123.
32. RGBKO. — Jahrgang 1868. — 61 Stück. — S. 437–448.
33. RGB. — Jahrgang 1882. — 57 Stück. — S. 565–567.
34. RGB. — Jahrgang 1883. — 29 Stück. — S. 273–276.
35. RGB. — Jahrgang 1886. — 31 Stück. — S. 297–299.
36. RGB. — Jahrgang 1887. — 2 Stück. — S. 5–106.
37. RGB. — Jahrgang 1889. — 15 Stück. — S. 93–108.
38. RGB. — Jahrgang 1893. — 64 Stück. — s. 93–108.
39. RGB. — Jahrgang 1912. — 54 Stück. — S. 411–438.
40. Ruthner C. Habsburg's Little Orient. A Post/Colonial Reading of Austrian and German Cultural Narratives on Bosnia-Herzegovina. 1878–1918 / C. Ruthner // Kakanien revisited. — 22.05.2008. — P. 2–3.
41. Sammlung der Gesetze und Verordnungen für Bosnien und die Herzegovina. — Jahrgang 1881. — S. 697–714.
42. Sechzig Jahre Wehrmacht: 1848–1908. — Wien : Kriegsarchiv, 1908. — 299 s.
43. Seidels kleines Armeeschema. Dislokation und Einteilung des k. u. k. Heeres, k. u. k. Kriegsmarine, der k. k. Landwehr und der königlich ungarischen Landwehr. — № 55. — Wien, 1904. — 179 s.